
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՃՇԳՐՏՈՒՄՆԵՐ ՇՈՒՇԻՈՒՄ 1832-1833 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ՏՊԱԳՐՎԱԾ ԵՐԿՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ*

ՀՏԴ: 070(479.25)+655.4

DOI: 10.54503/2953-8092.2023.2(2)-49

ՄՏՅՈՊԱ ՊԵՏՈՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

ORCID: [0009-0004-7040-688X](https://orcid.org/0009-0004-7040-688X)

Շուշիի հայկական տպագրության վերաբերյալ ուսումնասիրությունները կրում են շարունակական բնույթ, քանի որ պարբերաբար ի հայտ են գալիս նոր արխիվային փաստեր և մատենագիտական տվյալներ: Սույն հետազոտության շրջանակում ներկայացրել ենք Շուշիի հայ տպագրության պատմության որոշ դրվագներ՝ գիտական շրջանառության մեջ դնելով 1832-1833 թթ. տպագրված երկու հրատարակությունների վերաբերյալ նոր փաստերը:

Armenian printing history of Shushi is in the center of researcher's attention, as new archival facts and bibliographical data emerge regularly. Within the framework of this research, we have presented some episodes of the history of Shushi's Armenian printing, putting into scientific circulation 1832-1833. new facts on both printed editions.

Քանալի բաներ՝ Շուշի, հայ տպագրության պատմություն, տպարան, գրքույկ, մատենագիտություն, բողոքական քարոզիչներ, հրատարակություն:

Ինչպես հղել՝ Պետոյան, Ս. (2023), Մատենագիտական ճշգրտումներ Շուշիում 1832-1833 թվականներին տպագրված երկու հրատարակությունների վերաբերյալ, *Լրատու Հայկական գրադարանային ասոցիացիայի*, 2(2), 49-56. [https://doi.org/10.54503/2953-8092.2023.2\(2\)-49](https://doi.org/10.54503/2953-8092.2023.2(2)-49)

How to cite (APA style): Petoyan, S. (2023), Bibliographical Corrections on Two Publications Printed in Shushi in 1832-1833, *Herald of the Armenian Library Association*, 2(2), 49-56. [https://doi.org/10.54503/2953-8092.2023.2\(2\)-49](https://doi.org/10.54503/2953-8092.2023.2(2)-49)

* Հոդվածը ներկայացվել է 21.08.2023, գրախոսվել է 12.12.2023, ընդունվել է տպագրության 20.12.2023:

The article was submitted on 21.08.2023, reviewed on 12.12.2023, accepted for publication on 20.12.2023.

Ներածություն

Շուշի քաղաքը հայ գրատպության խոշոր կենտրոններից էր, ուր տպագրությունն սկիզբ է առել 1828 թ., որի նախադրյալը եղել է Շվեյցարիայի Բազել քաղաքի Ավետարանական քարոզչական ընկերության գործունեությունը տարածաշրջանում: Շուշիում բողոքական քարոզիչները 1828–1835 թթ. տպագրել են 31 անուն գիրք և գրքույկ, որոնցից 29-ը հայերեն են, մեկը՝ թաթար-թուրքերեն և պարսկերեն, ևս մեկ գիրք՝ պարսկերեն (ՊԵՏՏՈՅԱՆ 2020ա, 69–87): Պետք է նշել, որ Շուշիում տպագրված առաջին հրատարակությունն աշխարհաբարով 1828 թ. լույս տեսած «Լերան քարոզը» գրքույկն է (ՊԵՏՏՈՅԱՆ 2020բ, 302–317):

Մատենագիտական ցանկերն առաջնային կարևորություն ունեն հայ տպագրության պատմության հետազոտողների համար: Դրանք ամբողջական չեն կարող լինել, քանի որ ժամանակի ընթացքում մատենագիտական ցանկերը լրամշակվում են նորանուն գրքերի ի հայտ գալով: Չմոռանանք նաև, որ նախկինում կատարված մասնագիտական ուսումնասիրությունները չեն ունեցել այն մեծ առավելությունը, ինչը կա այսօր՝ պայմանավորված թվայնացման լայնածավալ աշխատանքներով: Որպես օրինակ՝ նշենք «Հայ գիրքը 1801–1850 թվականներին» մատենագիտությունը, ուր առկա են բողոքական քարոզիչների՝ Շուշիում հրատարակած 23 անուն գրքերի մատենագիտական նկարագրությունները: Սակայն սույն մատենագիտությունը կազմող Հայկ Դավթյանը մի դեպքում նույն գիրքը նկարագրել է երկու անգամ՝ տարբեր թվականներով, մյուս դեպքում՝ երկու գրքերի նկարագրությունը կատարելիս հղում է կատարել Արսեն Ղազիկյանի հաղորդած տեղեկություններին, որոնց նկատմամբ նա ունեցել է արդարացի կասկածներ (ԴԱՎԹՅԱՆ 1967, 191, նկարագրության Հ^մր 757 և 758): Ստացվում է, որ իր մատենագիտության մեջ Հայկ Դավթյանը, ըստ էության, ներկայացնում է բողոքական քարոզիչների՝ Շուշիում տպագրած 29 անուն հայերեն հրատարակություններից 20-ի մատենագիտական նկարագրությունը:

Երկու հրատարակության տարեթվի ճշգրտում

Բողոքական քարոզիչների կողմից Շուշիում հրատարակված «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» և «Կարճառօտ աղօթքներ շա-

բաթի ամեն մեկ օրին համար» գրքույկների տպագրության թվականները ճշգրտման կարիք ունեն: Այսպես, «Հայ գիրքը 1801–1850 թվականներին» մատենագիտության մեջ «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» գրքույկն ունի երկու նկարագրություն. մի դեպքում Հ^մ 417 նկարագրության մեջ՝ 1822 թ. հրատարակված գրքերի շարքում, մեկ այլ դեպքում՝ Հ^մ 761 նկարագրության մեջ՝ 1832 թ. հրատարակված գրքերի շարքում: Իսկ «Կարճառօտ աղօթքներ շաբաթի ամեն մեկ օրին համար» գրքույկն ունի մեկ նկարագրություն (Հ^մ 416), որը ևս հայտնվել է 1822 թ. հրատարակված գրքերի շարքում: Սակայն այս գրքույկների տպագրության թվականի մասին Հ. Դավթյանն անվանաթերթերի վրա նշված թվականները ստույգ չի համարել՝ բերելով մի քանի հիմնավորումներ: Համադրելով փաստերը՝ նա եզրակացրել է, որ հիշյալ գրքույկներն ամենայն հավանականությամբ տպագրվել են 1832 թ., իսկ անվանաթերթի վրա նշված 1822-ը պարզապես վրիպակ է կամ էլ հրատարակիչները միտումնավոր են այդ թվականը դրել (ԴԱՎԹՅԱՆ 1967, 106-107, նկարագրության Հ^մ 416 և 417):

Հ. Դավթյանի կատարած հետազոտությունից ավելի քան կես դար անց մեզ հաջողվեց պարզել հետևյալը: Նախ, այսօր Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանում (այսուհետ՝ ՄՄ) պահվում է «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» գրքույկի երեք օրինակ, որոնցից մեկի (ԴԱՎԹՅԱՆ 1967, 107, նկարագրությունն Հ^մ 417 [դասիչը՝ 9352]) անվանաթերթի վրա տպագրության թվական է հիշատակված՝ 1822-ը, երկրորդի (ԴԱՎԹՅԱՆ 1967, 191, նկարագրություն Հ^մ 761 [իին դասիչը՝ 36437, նոր դասիչը՝ 16258]) անվանաթերթի վրա՝ 1832-ը, իսկ երրորդ օրինակի անվանաթերթի վրա ([դասիչը՝ 9353], հիշատակված չէ Հ. Դավթյանի կազմած մատենագիտության մեջ) տպագրության թվական է նշված կրկին 1832-ը: ՄՄ-ի երեք օրինակները համեմատելիս տեսնում ենք, որ դրանք չունեն բնագրային և տպագրական տարբերություններ՝ բացառությամբ կազմերի գույնի և վերջերեսի պատկերների: Ամենայն հավանականությամբ, այս տարբերությունից էլ ելնելով՝ Հ. Դավթյանը կարծել է, որ ՄՄ-ում պահվող սույն գրքույկի երեք օրինակներից առաջին երկուսն առանձին հրատարակություններ են: Նկատենք, որ «Տասն եւ վեց կարճառօտ քա-

րոզներ» գրքույկի մի օրինակ էլ (անվանաթերթի վրա՝ 1822) պահվում է Վրաստանի պատմության պետական թանգարանում (այսուհետ՝ ՎՊՊԹ): Ավելին, այս գրքույկի մեկ այլ օրինակ (անվանաթերթի վրա՝ 1832) մեզ հաջողվեց գտնել Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի մատենադարանում (այսուհետ՝ ՆՋԱՎ): Հետաքրքրական է, որ վերջերս ՀՀ ԳԱԱ հիմնարար գիտական գրադարանի «Էդգարյան» հավաքածուում հայտնաբերվեց այս գրքույկի ևս մեկ օրինակ (անվանաթերթի վրա՝ 1832): Ստացվում է, որ սույն գրքույկի՝ մեզ հասու երկու օրինակի անվանաթերթի վրա առկա է 1822 թ., իսկ մյուս չորսի անվանաթերթերի վրա՝ 1832 թ.: Վերոհիշյալ գրքույկի վեց օրինակները համեմատելիս որևէ բնագրային և տպագրական տարբերություններ չեն նկատվում: «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» գրքույկի՝ 1832 թվականով հանդիպող չորս օրինակներից կարելի է սխալմամբ ենթադրել, որ գրքույկը տպագրվել է հենց 1832 թ.:

Նշենք, որ «Կարճառօտ աղօթքներ շաբաթի ամէն մէկ օրին համար» գրքույկի՝ մեզ հայտնի միակ օրինակը, որը և նկարագրել է Հ. Դավթյանը, պահվում է ՎՊՊԹ-ում (ԴԱՎԹՅԱՆ 1967, 106, նկարագրության Հ^մ 416):

Շուշիի բողոքական քարոզիչները 1830–1840 թթ. գրքեր են հրատարակել նաև Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի տպարանում՝ որոշ դեպքերում վերահրատարակելով Շուշիի իրենց տպագրություններից մի քանիսը: Շուշիում բողոքական քարոզիչների գործունեությունը կասեցնելուց հետո՝ 1837 թ., նրանցից ոմանք տեղափոխվել են Հնդկաստան, և Շուշիի որոշ հրատարակություններ վերատպել բողոքական քարոզիչների «Մկրտիչ Միսիոնարաց» տպարանում, որը գործել է Կալկաթայում 1830-ական թվականների սկզբից մինչև 1865 թ.: Այդ ընթացքում այստեղ տպագրվել են բազմաթիվ փոքրածավալ հրատարակություններ¹, որոնք առավելապես ունեն կրոնաբարոյական ուղղվածություն (ԻՐԱԶԵԿ 1986, 432): Նկատենք, որ Շուշիում

¹ Այս գրքերից որոշները ներառված չեն «Հայ գիրքը 1801–1850 թվականներին» մատենագիտության մեջ, իսկ դրանց մասին առաջին անգամ հանգամանորեն ներկայացրել է Լ. Մինասյանը (տե՛ս ՄԻՆԱՍԵԱՆ 1970, 78–79):

բողոքականների հրատարակած գրքերն ազդեցություն են ունեցել Շուշիից դուրս գործող հայկական և օտար² տպարանների վրա:

Այս տպարանում հրատարակված գրքերի օրինակներն ուսումնասիրելիս տեսնում ենք, որ «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» գրքույկը այստեղ վերատպվել է 1839 թ., որի անվանաթերթի վրա կարդում ենք. «Ի Շուշի յամի Տեառն 1833»: Այսինքն՝ այդ գրքույկի մեկ այլ վերահրատարակության մեջ շատ հստակ նշվում է նախորդ հրատարակության տպագրության վայրը և թվականը: Որպես հավելում՝ բերենք ևս մեկ փաստ, որը հաստատում է սույն գրքույկի՝ 1833 թ. տպագրված լինելու հանգամանքը: Այսպես, «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» գրքույկի օրինակների վերջում առկա վաճառվող գրքերի ցանկում³ բերված են 1833 թ. Շուշիում տպագրված գրքերի վերնագրերը ևս: Սա ինքնին խոսում է այն մասին, որ այն չէր կարող տպված լինել 1832 թ.: Ավելին, ուսումնասիրելով 1833 թ. Շուշիում տպագրված այլ հրատարակություններում առկա ցանկերը՝ կարող ենք հաստատել, որ «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ»

² Մոսկվայից և Կալկաթայից բացի, Շուշիի բողոքականները գրքեր են հրատարակել Ջմյունիայի ամերիկյան բողոքական քարոզիչների տպարանում: Դրանցից մեզ հետաքրքրում է հատկապես 1843 թ. աշխարհաբար արևելահայերենով տպագրված Սաղմոսարանը՝ «Գիրք սաղմոսաց յեբրայական բնագրէ ի հասարակ լեզու հայոց թարգմանեալ» (Ջմյունիա, տպ. Կուլիէլմոս Կրիֆիթի, 1843), որը չի տարբերվում Շուշիում բողոքական քարոզիչների տպագրած գրքերի լեզվից: Երբ Շուշիում դադարեցված էր բողոքական քարոզիչների գործունեությունը, այս Սաղմոսարանը քարոզիչները փորձել են հրատարակել 1841 թ. Մոսկվայում, բայց քանի որ դա չի իրագործվել, այն տպագրել են 1843 թ. Ջմյունիայում:

³ 1832–1833 թթ. Շուշիում բողոքական քարոզիչների տպագրած որոշ գրքերի վերջում հանդիպում ենք վաճառվող գրքերի՝ համառոտ վերնագրերով ցանկերի, որոնց նախորդում է «Շուշի բերդումն աստարանական ժողովքի տան մէջն էս հետևող գրեանքս էլ ծախվում են» սկսվածքը: Ցանկերում հիշատակված գրքերը, բացառությամբ առաջինի («Նոր Կտակարան տպեալ ի Վենետիկ»), բողոքական քարոզիչները հիմնականում տպագրել են Շուշիում, իսկ մնացածը՝ Մոսկվայում: Ցանկերում տեղ գտած գրքերի գները, տպագրության տարեթիվը, վայրը, տպարանը բացակայում են, յուրաքանչյուր գրքի մասին տեղեկությունն էլ հակիրճ է (վերնագիր, լեզվական բնորոշում՝ «գրաբառ», «աշխարհաբառ», «ի գրաբառէ յաշխարհաբառ»):

գրքույկը տպագրվել է «Վարդապետութիւն Քրիստոսի խաչին համար» (1833) գրքույկից հետո և «Քարոզ Աագ Ուրբաթ օրին համար...» (1833) գրքույկից առաջ:

«Կարճառօտ աղօթքներ շաբաթի ամէն մէկ օրին համար» գրքույկը վերատպվել է Կալկաթայի նույն տպարանում 1841 թ., որի անվանաթերթի վրա գրված է. «Առաջին անգամ տպեալ յամի Տեառն 1832 ի Շուշի»: Համեմատելով 1832–1833 թթ. Շուշիում տպագրված այլ հրատարակություններում առկա ցանկերը՝ կարող ենք արձանագրել, որ «Կարճառօտ աղօթքներ շաբաթի ամէն մէկ օրին համար» գրքույկը տպագրվել է «Ժամանակի վերջն» (1832) գրքույկից հետո և «Մեղքի մեծանալոյն և զօրանալոյն համար» (1833) գրքույկից առաջ:

Հետաքրքրական է, որ «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» և «Կարճառօտ աղօթքներ շաբաթի ամէն մէկ օրին համար» գրքույկները 1840 թ. վերահրատարակվել են նաև Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի տպարանում, որոնց անվանաթերթերի վրա առկա է «երկրորդ տպագրութիւն» հիշատակությունը: Այս հանգամանքը փաստում է, որ թե՛ Մոսկվայում, թե՛ Կալկաթայում սույն գրքույկների վերատպություններն անհայտ էին տեղի բողոքական քարոզիչներին: Հակառակ դեպքում, դրանց անվանաթերթերի վրա արտացոլված կլինէր այս իրողությունը:

Ինչևէ, փաստացի այս գրքույկները Շուշիում չէին կարող ունենալ տարբեր տպագրություններ, քանի որ երկու դեպքում էլ, որպես երկրորդ հրատարակություն, մի դեպքում հիշատակված է Կալկաթայի տպագրությունը, իսկ մյուս դեպքում՝ Մոսկվայինը: Անհասկանալի է մնում, թե, օրինակ, «Տասն եւ վեց կարճառօտ քարոզներ» գրքույկի՝ մեզ հասու վեց օրինակների վրա ինչպե՛ս են տեղ գտել տպագրության տարեթվի ոչ ստույգ տվյալներ, ինչն արդեն իսկ մտորելու տեղիք է տալիս, թե բողոքական քարոզիչները, տվյալ դեպքում՝ Շուշիի տպարանի երկրորդ տպագրիչ Յոհան Քրիստիան Ֆրիդրիխ Յուդթը (ՊԵՏՈՅԱՆ 2021, 51), ի՞նչ նկատառումներով է գնացել նման քայլի: Դժվարանում ենք ասել՝ տպագրության թվականների այս անհամապատասխանությունը զուտ վրիպակի՞ արդյունք էր, թե՛ կանխամտածված քայլ:

Ամփոփում

Այսպիսով՝ կարող ենք պնդել, որ Շուշիում հրատարակված «Կարճառոտ աղօթքներ շաբաթի ամեն մէկ օրին համար» գրքույկի տպագրության թվականը պետք է ընդունել 1832 թ., իսկ «Տասն եւ վեց կարճառոտ քարոզներ» գրքույկինը՝ 1833 թ.: Ըստ այդմ՝ դրանց համար պետք է կատարվեն մատենագիտական նոր նկարագրություններ:

Օգրագործված գրականության ցանկ (References)

ԴԱՎԹՅԱՆ 1967 – Դավթյան, Հ. (կազմ.) (1967), *Հայ գիրքը 1801-1850 թվականներին. մատենագիտություն*, Երևան, Երևան, ՀՍՍՀ Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական գրադարան, 536, 3 [Davtyan, H. (comp.) (1967), *Hay Girky 1801-1850: Matenagitutyun*, Yerevan, Public Library of Armenian SSR after Al. Myasnikyan, 536, 3];

Ժամանակի վերջն (1832), Շուշի, 45,1 [Zhamanaki Verjn (1832), Shushi, 45,1];

ԻՐԱԶԵԿ 1986 – Իրազեկ, Յ. (1986), *Պատմություն հնդկահայ տպագրութեան*, Անթիլիաս, Հրատարակչություն Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 560 [Irakek, H. (1986), *Patmutyun Hndkahay Tragrutyun*, Antelias, Publication of Catholicosate of Cilicia, 560];

Կարճառոտ աղօթքներ շաբաթի ամեն մէկ օրին համար (1832), Շուշի, Ի տպարանի Մկրտող Միսոնարաց, 74 [*Karcharot Aghotkner Shabati Amen Mek Orin Hamar* (1832), Shushi, Printing House of Mkrtogh Misonarats, 74];

Կարճառոտ աղօթքներ շաբաթի ամեն մէկ օրին համար (1840), Մոսկվա, Ի տպագրատան Ճեմարանի Տեանն Լազարեանց, 58 [*Karcharot Aghotkner Shabati Amen Mek Orin Hamar* (1832), Moscow, Printing House of Lazarian Seminary, 58];

Կարճառոտ աղօթքներ շաբաթի ամեն մէկ օրին համար (1841), Կալկաթա, Ի տպարանի Մկրտող Միսոնարաց, 36 [*Karcharot Aghotkner Shabati Amen Mek Orin Hamar* (1832), Calcutta, Printing House of Mkrtogh Misonarats, 36];

Մեղքի մեծանալոյն և զօրանալոյն համար (1833), Շուշի, 26 [*The Progress of Sin* (1832), Shushi, 26];

ՄԻՆԱՍԵԱՆ 1970 – Մինասեան, Լ. (1970), «Հայ տպագիր գիրքը 1801–1850 թուականներին» եւ մի քանի նորահայտ գրքեր, *Սիոն* (Երուսաղէմ), 1–2(ԽԴ.), 78–79 [Minasyan, L. (1970), "Hay Tpagir Girky 1801-1850 Tvakannerin" ev Mi Qani Norahayt Grqer, *Sion* (Jerusalem), 1–2(44), 78–79];

ՊԵՏՈՅԱՆ 2020ա – Պետոյան, Ս. (2020), Նոր էջեր 1828–1935 թթ. Շուշիում տպագրված գրքերի պատմությունից, *Սյունիք. հայագիտական տարեգիրք* (Երևան), 1(14), 69–87 [Petoyan, S. (2020), *New Pages from the History of the*

Books Printed in Shushi in 1828-1835, *Syunik: Armenological Yearbook* (Yerevan), 1(14), 69-87];

ՊԵՏՈՅԱՆ 2020թ – Պետոյան, Ս. (2020), Նոր փաստեր Շուշիում տպագրված առաջին գրքերի մասին, *Բանբեր Մատենադարանի* (Երևան), 30, 302–317 [Petoyan, S. (2020), New Facts about the First Books Published in Shushi, *Banber Matenadaran* (Yerevan), 30, 302-317];

ՊԵՏՈՅԱՆ 2021 – Պետոյան, Ս. (2021), Բազելյան բողոքական քարոզիչների՝ Շուշիում հիմնադրած տպարանի պատմությունը (1827–1835 թթ.), *Հայագիտության հարցեր* (Երևան), 1(22), 45–66 [Petoyan, S. (2021), History of the Printing House in Shushi, Founded by Basel Protestant Missionaries (1827-1835), *Armenological Issues* (Yerevan), 1(22), 45-66];

Վարդապետությունի Քրիստոսի խաչին համար (1833), Շուշի, 57 [*Vardapetutyun Qristosi khachin hamar* (1833), Shushi, 57];

Տասն եւ վեց կարճառօր քարոզներ [1833], Շուշի, 66,2 [*Sixteen short sermons* [1833], Shushi, 66,2];

Տասն եւ վեց կարճառօր քարոզներ (1839), Կալկաթա, 56 [*Tasn ev Vets Karcharot Qarozner* (1839), Calcutta, 56];

Տասն եւ վեց կարճառօր քարոզներ (1840), Մոսկվա, 60 [*Tasn ev Vets Karcharot Qarozner* (1840), Calcutta, 60];

Քարոզ Ասագ Ուրբաթ օրին համար մեր Փրկիչ Յիսուսի Քրիստոսի Չարչարանաց եւ մահուան վերայ (1833), Շուշի, 32,2 [*Qaroz Avag Urbat Orin Hamar Mer Prkich Hisusi Qristosi Charcharanats ev mahvan veray* (1833), Shushi, 32,2].

BIBLIOGRAPHICAL CORRECTIONS ON TWO PUBLICATIONS PRINTED IN SHUSHI IN 1832–1833.

STYOPA PETOYAN

Institute of History of NAS of RA

Ph. D. in History

Keywords: Shushi, History of Armenian Printing, Printing house, Booklet, Bibliography, Protestant Missionaries, Publishing.

New bibliographical descriptions should be made by the bibliographers of the Armenian book for the aforementioned two booklets published by the protestant preachers in Shushi. Therefore, based on the current study, we can insist that the publication date of the booklet "Karcharot Aghotkner Shabati Amen Mek Orin Hamar" («*Կարճառօր աղօթքներ շաբաթի ամեն մէկ օրին համար*») published in Shushi should be 1832, and the booklet "Tasn ev Vets' Karcharot Qarozner" («*Տասն եւ վեց կարճառօր քարոզներ*») – 1833.